

Radoslav DODIG

RIMSKI NADGROBNI SPOMENIK IZ TOMISLAVGRADA

SEPULCRUM ROMANUM E DELMINIO

UDK: 904: 726.8] (497.6 Tomislavgrad) "652"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 4. 10. 2004.

Odobreno: 30. 11. 2004.

Radoslav Dodig

HR, 20350 METKOVIĆ

Gimnazija Metković, Kr. Zvonimira 12

U radu je prikazan rimski nadgrobni spomenik (cipus) s lokaliteta Karaula u Tomislavgradu (Delminiju), Bosna i Hercegovina, uz koji su još pronađena četiri kapitela od pilastra i jedan anepigrafski žrtvenik. Natpis na cipusu tipičan je za središnje delmatsko područje. Pokojnik P. Ae(lius) Das(ius?) i njegov sin Ae(lius) Baebi(us?) bili su rimski građani, koji su dobili civitet u Hadrijanovo doba. Pokojnica nosi poznato delmatsko ime Paito, i bila je domorotkinja. Cipus iz Tomislavgrada, po svojim stilskim i dekorativnim značajkama (stilizirana perunika, ptice i dupin), napravljen je u domaćoj radionici, iz čije produkcije su mnogi spomenici s Duvanjskoga, Livanjskoga i Glamočkoga polja. Može se datirati u II. st. Lokalitet Karaula poznat je u arheološkoj literaturi, jer je na njemu krajem 19. st. pronađeno više žrtvenika, posvećenih lokalnim božanstvima (Dijani, Silvanu i Armatu), ulomaka grobnih žara, stupova i kapitela. Pretpostavlja se da je na Karauli bilo svetište (hram?) u II. st., a po nekim istraživačima i ranokršćanska bazilika u V. i VI. st. U blizini Karaula C. Patsch krajem 19. st. otkopao je na lokalitetu Crkvina ostatke rimskoga kompleksa (forum?). Sudeći po brojnosti i značaju nalaza na Karauli i Crkvini razložno je u Tomislavgradu tražiti rimski Delminium.

Na svojem imanju u Tomislavgradu, dvjesta metara jugoistočno od mjesnoga groblja Karaula, Petar Perić Peša 8. lipnja 2004. rovokopačem je na metar dubine iskopao rimski kameni nadgrobni spomenik, te tri kapitela od pilastra.¹ Isti vlasnik iskopao je na istome mjestu 1998. sličan kapitel od pilastra. Nekoliko dana nakon toga, u neposrednoj blizini, vlasnik je rovokopačem iskopao još jedan kameni anepigrafski žrtvenik i kameni ulomak, vjerojatno

---

¹ Lj. Đikić, Iskopine, Večernji list (BiH izdanje), 11. 6. 2004., str. 5; M. Vukadin, Neodgonetnuti arheološki nalaz, Naša ognjišta, br. 7, srpanj-kolovoz, 2004, 36.

dio kamene podnice, obrađen s gornje strane. Svi nalazi, susretljivošću vlasnika i pod paskom fra Gabrijela Mioča, preneseni su u dvorište Franjevačkog samostana u Tomislavgradu. Uz navedene nalaze nije pronađen nikakav pokretni arheološki materijal, niti je obavljeno zaštitno iskapanje ili kakvo terensko istraživanje.

Spomenik od kvalitetna domaćeg vapnenca, u obliku nadgrobna cipusa, visok je 90 cm, širok 57 cm i debeo 52 cm. Na dvostruko profiliranu natpisnu polju 67 x 34 cm uklesan je natpis u sedam redaka (Sl. 1.-2.):

D · M		D(is) M(anibus)
P · AE · DAS		P(ublio) AE(lio) DAS(io?)
ET PAI · IONI		ET PAIIONI
CONIVG		CONIUG(i)
POSVIT	5	POSUIT
AE BAEBI		AE(lius) BAEBI(us?)
FILIVS		FILIUS.

Klesar nije bio posebno vješt u ispisivanju i pozicioniranju natpisa, premda su serifna slova duboko urezana, a reci razmjereni vodoravnim crtama. Visina slova varira, u prvom retku pet cm, a zatim opadaju do tri cm u zadnjem retku. Interpunkcija u obliku trokrakih zvjezdica nije dosljedno provedena. U trećem retku u imenu Paiooni stavljena je u sredinu riječi, ili pogreškom pisara, ili je jednostavno ukrasan element. U šestom retku klesar je izostavio interpunkciju. Ligature su u drugom retku AE, u trećemu ET, te u šestomu dvaput AE. Klesar je najvećma kratio gentilicije, tako da za oblik AELIUS jednostavno kleše AE, za čestotan oblik AEL na natpisima u jugozapadnoj Bosni.² U drugom retku pokojnikov kognomen DAS(—) može se razriješiti višeznačno: DAS(ius), DAS(as), DAS(es) ili DAS(to). Radi se o kognomenima čestim u provinciji Dalmaciji: DASIUS susrećemo na natpisima u Saloni, Bigeste (Ljubuški), Naroni, Brezi, Halapiću (Glamoč), Klisu i Otinovcima;³ DASAS je zabilježen u Clambetae (Obrovac), Promoni (Tepljuh, Drniš), Rideru (Danilo, Šibenik), Magnum (Balina glavica, Drniš), Lisičićima (Konjic), D. Pecki (Mrkonjić grad) i Suhači (Livno);⁴ DASTO u Borčanima (rani principat, CIL III, 14976,7 i Srinjinama, kasni principat, CIL III, 8551);⁵ dok je oblik DASES zabilježen

² ŠKEGRO 1997, 92-99.

³ ALFÖLDY 1969, 185-186.

⁴ ALFÖLDY 1969, 185.

⁵ ALFÖLDY 1969, 186.

samo jednom (Carnuntum?).⁶ U onomastičnom korpusu europskih provincija kognomen DASIUS zabilježen je 55 puta, od čega najviše u Dalmaciji (18) i Panoniji (12),⁷ DASAS je potvrđen s 12 oblika,⁸ DASES je nabrojniji u Panoniji (9),⁹ a DASTO je uvršten sa samo tri potvrde.¹⁰ Za kognomen DASIUS svi istraživači tvrde da je ilirski.¹¹ Ženski oblik PAI(I)O u provinciji Dalmaciji zabilježen je u Promoni, Rideru, Borčanima, Suhači i Halapiću.¹² Zanimljivo je da na spomeniku iz Borčana, Tomislavgrad: *D(is) M(anibus) Dastoni matri et Paioni sorori P. Ae(lius) Varro p(ro)p(ietate)*,¹³ imamo sličnu interpukciju kao i na spomeniku s Karaule, u imenu Paioni rastavnicu između dva *I*. Oblik PAI(I)O, sa sufiksacijom na -ô(n), gen. -onis (kao Aplo, Buo, Cato, Dito, Epatino, Iato, Lavo, Pano, Prevo, Seiio, Sexto, Trio, Tuto, Vendo) prihvaćen je apsolutno kao ilirsko žensko ime.¹⁴ Ime BAEBI(—) najvjerojatnije se može razriješiti kao gentilicij BAEBI(us), potvrđeno je u provinciji Dalmaciji u Arbi, Enoni, Nadinu, Koriniju, Aseriji, Tiluriju, Naroni, Saloni i drugdje,¹⁵ dok se od europskih provincija najčešće pronalazi u Hispaniji (116 potvrda m. i f.) i Italiji (52 spomena).¹⁶ Budući da *filius Ae(lius)* na natpisu nema prenomena, BAEB(—) dopušta razrješenje kao uzurpirani kognomen BAEBI(anus), potvrđen u provinciji Dalmaciji u Crvici,¹⁷ te u Hispaniji (tri potvrde), i u Galiji Narbonensis i Panoniji jedanput.¹⁸ Ima mišljenja da je gentilno ime Baebius podrijetlom italsko.¹⁹

Pokojnica PAIIO na natpisu nije spomenuta kao majka Elija Bebija, već kao žena njegova oca Publja Elija Dasija, što znači da je bila Bebijeva maćeha. Njezino ime uklapa se u onomastički tip najjednostavnije jednočlane formule, što znači da je bila domorotkinja.²⁰ Za razliku od nje otac i sin imali su rimsko

⁶ ALFÖLDY 1969, 185.

⁷ OPEL II, 93.

⁸ OPEL II, 93, za Dalmaciju samo pet potvrda, što je propust.

⁹ OPEL II, 93.

¹⁰ OPEL II, 93.

¹¹ PATSCH 1904, 353; KRAHE 1929, 37; RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1951, 40; MAYER 1957, 122; KATIČIĆ 1963, 268-269; KATIČIĆ 1964, 18; ZANINOVIĆ 1966, 53-54; ALFÖLDY 1969, 185; RUSSU 1969, 196-199; MARIN 1977, 425.

¹² ALFÖLDY 1969, 257.

¹³ PATSCH 1904b, Fig. 79, 215.

¹⁴ KRAHE 1929, 34; KRAHE 1955, 73; MAYER, 1957, 253; MAYER 1959, 223; KATIČIĆ 1963, 271; RUSSU 1969, 230; ALFÖLDY 1969, 257; SCHULZE 1991, 38.

¹⁵ ALFÖLDY 1969, 65-66.

¹⁶ OPEL I, 259.

¹⁷ ALFÖLDY 1969, 161.

¹⁸ OPEL I, 259.

¹⁹ VULPE 1925, 152, bilj. 4.

²⁰ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989, 636.

građansko pravo, sudeći po gentiliciju Aelius, stečeno u doba cara Hadrijana u prvoj polovici II. st. ili kasnije.²¹ Poznat nam je znatan broj Elijevaca na natpisima u jugozapadnoj Bosni: 9 u Tomislavgradu (Borčani 3, Prisoje 3, Tomislavgrad 1, Šujica 1 i Crvenice 1), 19 Elija iz Glamočkoga polja i 9 Elija iz Livanjskoga polja.²²

Oko natpisa na cipusu iz Karaule uklesana je reljefna vegetabilna dekoracija. Iz dvije posude bez ručaka izvijaju se cvjetovi, najvjerojatnije perunike (*Iris germanica*, ili njezine inačice *Iris illyrica*), koja je poznata kao najvažnija vegetabilna ljekovita droga u antici, a s kojom su Iliri trgovali s Greima i Rimljanima.²³ Poznata je i kao magijska i mitska biljka u slavenskom svijetu.²⁴ U gornjem poprečnom okviru spomenika, s lijeve i desne strane u kutu, nalaze se dvije ptice, a u sredini, na vrhu natpisa, uklesana je trolisna rozeta. S desne bočne strane cipusa, u profiliranu polju 65 x 29 cm, uklesana je reljefna predstava ribe, duga 50 cm. Radi se o dupinu, koji je vrlo čest motiv na nadgrobnim spomenicima u Tomislavgradu, Livnu i Glamoču.²⁵ Na vrhu cipusa uklesana je kamenica 35 x 30 cm, dubine 14 cm. Kako je riječ o grubljem klesanju, čini se da je riječ o naknadnom uratku, možda u srednjem vijeku. Sudeći po stilskim i dekorativnim značajkama (stilizirana perunika, ptice i dupin), Cipus iz Tomislavgrada napravljen je u domaćoj radionici, iz čije produkcije su mnogi spomenici s Duvanjskoga, Livanjskoga i Glamočkoga polja.²⁶

U blizini opisana cipusa na Karauli su pronađena četiri kapitela od pilastra, od kojih tri imaju dvostruku profilaciju, a jedan je ukrašen vegetabilnim ornamentima (Sl. 3.), čini se opet sa stiliziranom perunikom, s korijenom i listovima, koja ima pomalo antropomorfne odlike. Kapiteli u užem dijelu najčešćih su dimenzija 70 x 60 cm, u širem dijelu 110 x 100 cm, prosječne debljine 37 cm. Slične kapitule pronašao je na obližnjem lokalitetu Crkvini, pored Franjevačkoga samostana u Tomislavgradu, C. Patsch krajem 19. st.²⁷ S obzirom na veličinu kapitela, razložno je pretpostaviti da su stupovi na kojima su ležali kapiteli bili visoki i do 10 metara. Također je na Karauli iskopan i anepigrafski žrtvenik, solidne obrade, visok 95 cm, širok na vrhu i u bazi 53

²¹ Zahvaljujem na korisnim sugestijama oko natpisa dr. G. Alföldyju, u e-mailu autoru 10. 6. 2004.

²² BOJANOVSKI 1988, 221, 241, 254.

²³ NIKOLANCI 1980, 155; VAJS 2003, 360.

²⁴ ČAJKANović 1985, 34.

²⁵ PAŠKVALIN 1983, 175-176.

²⁶ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989, 549; PAŠKVALIN 2000, 179.

²⁷ PATSCH 1904, 325, sl. 23.-24.

cm, a u središnjem dijelu 39 cm, te debljine 37 cm (Sl. 4.). Dodajmo na kraju bogate žetve nalaza na Karauli i kamenu ploču 120 x 100 x 24 cm, obrađenu s dvije strane, koja je mogla služiti kao podnica u nekome objektu.

Lokalitet Karaula odavno je poznat u arheološkoj literaturi.²⁸ Na njemu je posvjedočen kontinuitet od antike, kasnoga srednjeg vijeka (nekropola stećaka), pa do novijega doba, s obzirom da se na njemu nalazi aktivno katoličko groblje. Na njemu je 1896. – 1897. C. Patsch iskopao 12 žrtvenika, od čega je pet epigrafskih, sedam je posvećeno Dijani, dva Armatu, te po jedan Silvanu i Liberu, 22 ulomka grobnih žara, od toga osam epigrafskih, pet ulomaka stupova i šest drugih kamenih ulomaka.²⁹ Patsch je pretpostavljao da se na Karauli nalazilo svetište ili hram, a kasnije i crkva, koju on zove “srednjovjekovna kapela - mittelalterliche Kapelle”, u kojoj su neki vidjeli ranokršćansku baziliku.³⁰ Treba napomenuti da je C. Patsch izvršio iskapanja na lokalitetu Crkvini, koji se nalazi nedaleko od Karaule, i na kojemu je evidentirao bogate nalaze u rasponu 1.–4. st. On je utvrdio da je iskopani objekt bio rimski forum, najvjerojatnije rimskoga Delminija.³¹ Istina, dvojbe oko smještaja ilirskoga i rimskoga Delminija traju i danas.³² Bogati nalazi na lokalitetima Karauli i Crkvini potvrđuju mišljenje većine istraživača da se rimski municipij Delminij nalazio na području Tomislavgrada.

---

²⁸ ALBIH, sv. 3, 268.

²⁹ PATSCH 1897, 227-243; PATSCH 1904, 340-347.

³⁰ O bazilici, premda je riječ o neznatnim arheološkim ostacima, vidjeti ŠKEGRO 2000, 105; JOLIĆ 2002, 309-310.

³¹ PATSCH 1904, 307-339.

³² ZANINOVIĆ 1996, 200; ŠKEGRO 1999-2000, 39.

KRATICE

ALBiH	Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1988.
CIL	Corpus inscriptionum Latinarum, Consilio et auctoritate Accademiae Litterarum Regiae Borussicae editum, Berolini, Apud Georgium Reimerum, 1873-.
GZM	Glasnik zemaljskoga muzeja u Sarajevu.
OPEL	Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, I-IV composuit et correxit, B. Lörincz, Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Budapest I, 1994, Wien, II, 1999.
ŽA	Živa antika, Skopje.

LITERATURA

ALFÖLDY 1969

G. Alföldy, Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 65-66, 161, 185-186, 257.

BOJANOVSKI 1988

I. Bojanovski, Bosna i Hercegovina u antičko doba, ANUBiH, Djela, k. LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja, k. 6., Sarajevo, 221, 241, 254.

ČAJKANOVIĆ 1985

V. Čajkanović, Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama, Srpska književna zadruga, Beograd, 34.

JOLIĆ 2002

R. Jolić, Duvno kroz stoljeća, Naša ognjišta, Tomislavgrad-Zagreb, 309-310.

KATIČIĆ 1963

R. Katičić, Das mitteldalmatische Namengebiet, ŽA 12, 268-269.

KATIČIĆ 1964

R. Katičić, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, Naučno društvo BiH, Pos. izdanja, k. IV, centar za balkanološka ispitivanja, k. 1. Simpozijum o teriotrijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Sarajevo, 18.

KRAHE 1929

H. Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen, Heidelberg, 37.

KRAHE 1955

H. Krahe, Die Sprache der Illyrier, I, O. Harrassowitz, Wiesbaden, 73.

MARIN 1977

E. Marin, Pristupno istraživanje ilirske onomastike na Apeninskom poluotoku, ŽA, XXVI, sv. 2, Skopje, 425.

MAYER 1957

A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier, I, ÖAW, Schriften der Balkankommission, 122, 253.

MAYER 1959

A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier, II, ÖAW, Schriften der Balkankommission, 223.

NIKOLANCI 1980

M. Nikolanci, Iris ilyrica, Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka, Znanstveni skup u Metkoviću, 4. - 7. listopada 1977., HAD, sv. 5, Split, 155.

PAŠKVALIN 1983

V. Paškvalin, Sepulkralni spomenici rimskoga doba iz jugozapadne Bosne s atributima kulta Kibe i Dionisa, Zbornik: Arheološka problematika zapadne Bosne, Arheološko društvo BiH, Sarajevo, 175-176.

PAŠKVALIN 2000

V. Paškvalin, Skulptorske i klesarske radionice u antičkim krajevima u zaleđu Salone i Narone, ANUBiH, God. k. XXXI, Centar za balkanološka ispitivanja, k. 29, Sarajevo, 179.

PAČ 1897

K. Pač, Novi spomenici iz Županjac-Delminiuma, GZM IX, Sarajevo, 227-243.

PATSCHE 1904

K. Patsch, Prilog topografiji i povjesti Županjca-Delminiuma, GZM, XVI, 307.-339, 340.-347, sl. 23.-24.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1951

D. Rendić-Miočević, Onomastička pitanja sa teritorija ilirskih Delmata, Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu, sv. VI, Sarajevo, 40.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989

D. Rendić-Miočević, Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, Umjetnost Ilira u antičko doba, Iliri i antički svijet, Književni krug, Split, 636.

RUSSU 1969

I. I. Russu, Illiri: Istoria - Limba si onomastica - romanizarea, Biblioteca istorica XVII, ARSR, Bucaresti, 196-199, 230.

SCHULZE 1991

W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, Weidmann, Zürich, Hildesheim, 38.

ŠKEGRO 1997

A. Škegro, Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae, Opuscula Archaeologica, 21, Zagreb, 86-89.

ŠKEGRO 1999-2000

A. Škegro, Dalmion/Delmion i Delminium: kontroverze i činjenice, *Opuscula archaeologica*, 23-24, Zagreb, 396.

ŠKEGRO 2000

A. Škegro, Duvanjski prostor u antici, *Duvanjski zbornik*, ur. J. Krišto, HIP, Zagreb, *Naša ognjišta*, Tomislavgrad, Zajednica Duvnjaka Zagreb, Zagreb - Tomislavgrad, 105.

VAJS 2003

N. Vajs, Hrvatska povijesna fitonimija, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 360.

VULPE 1925

R. Vulpe, *Gli Illiri dell'Italia Imperiale Romana*, *Ephemeris Dacoromana*, III, Roma, 152, bilj. 4.

ZANINOVIĆ 1966

M. Zaninović, Ilirsko pleme Delmati, I. dio, ANUBiH, godišnjak IV, Centar za balkanološka ispitivanja, k. 2, Sarajevo, 53-54.

ZANINOVIĆ 1996

M. Zaninović, Delminium - primjedbe uz lokaciju, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 200.

SEPULCRUM ROMANUM E DELMINIO

(S u m m a r i u m)

In loco Karaula civitatis Tomislavgrad (Delminium), Bosnia et Hercegovina, anno 2004. cippus sepulcralis e lapide calcario inveniebatur (90 x 57 x 52 cm). Nunc in monasterio O. F. M. in Tomislavgrad conservatur. In titulo (67 x 34 cm, litterae 5 – 3 cm), qui cum floribus et avibus ornatus est, legimus:

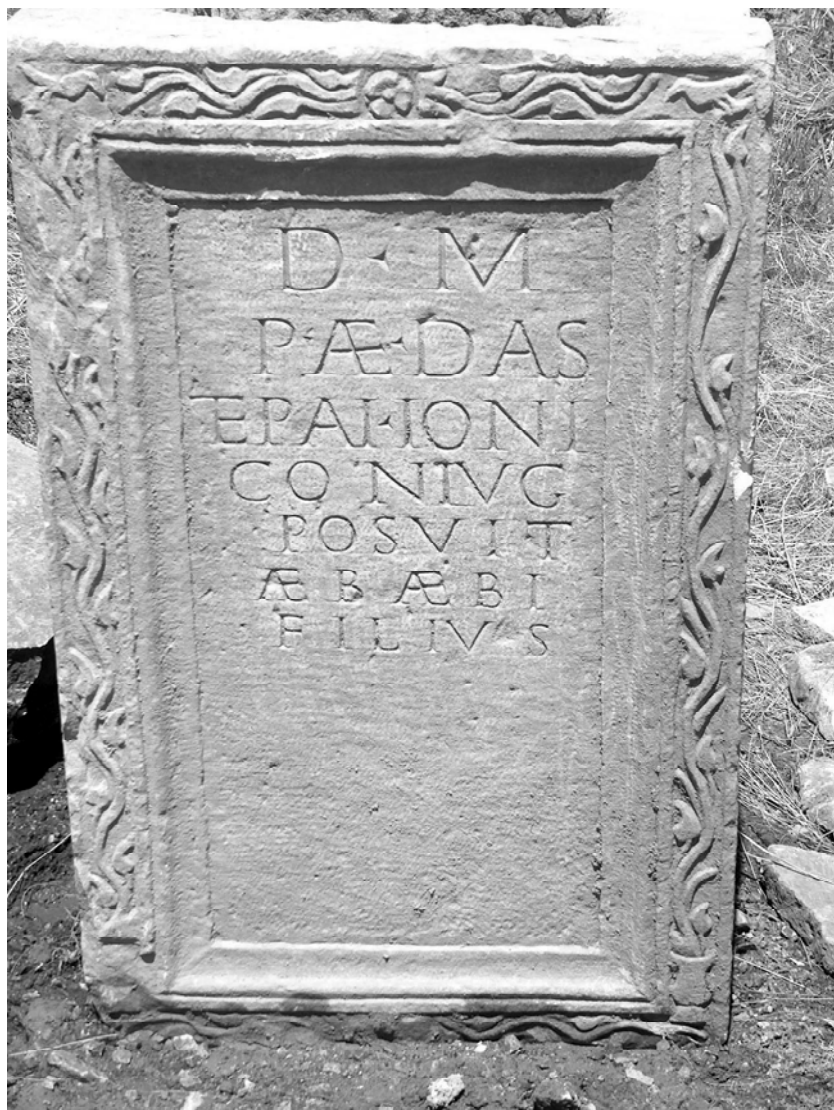
D(is) M(anibus)
 P(ublio) AE(lio) DAS(io?)
 ET PAIIONI
 CONIUG(i)
 POSUIT 5
 AE(lius) BAEBI(us?)
 FILIUS.

Nomina virorum et mulieris in titulo Dalmatarum sunt. P. Ae(lius) Das(ius?) et filius eius Ae(lius) Baebi(us?) Romani cives erant, donec coniux Pairo erat indigena. In eodem loco quattuor fragmenta capitellorum pilastri et ara sine inscriptione inveniebantur. Anno 1897. C. Patsch in Karaula aras multas deorum et dearum locorum, atque in loco vicino Crkvina aedificium Romanum (forum?) effodit. Delminium Romanum in Tomislavgrad hodiernus vero proximum est.

Titulus ad sacculum II. attribuendus est.

Sl. 1. Rimski nadgrobni spomenik iz Tomislavgrada

Sl. 2. Rimski nadgrobni spomenik iz Tomislaugrada

Sl. 3. Kapitel pilastra s Karaule, Tomislavgrad

Sl. 4. Žrtvenik s Karaule, Tomislavgrad